

Coronavirus Pandemic; From Human Rights Considerations to Citizenship Requirements

Mahmoud Abbasi¹, Mohammad Reza Fallah², Meysam Golkar³

Abstract

Coronavirus pandemic as a global health challenge, has had many political, economic, legal, social and cultural consequences in the realm of national societies and internationally. The most important concerns in the legal field are the human rights situation in the international system and civil rights in the field of national systems. These concerns are mainly related to the restriction of the right to information and access to the information, inadequate and unfair receipt of health equipment and systematic violations of the right to life and health, threat to economic security, human dignity, freedom and privacy of citizens due to lack of government management or Infrastructure and lack of timely response to the corona pandemic as well as abuse of authority arise from exceptional circumstances. In this study, with a pathological approach, human rights and citizenship challenges in the specific situation of the Corona pandemic were analyzed and, as far as possible, approaches in the field of legal policy were presented. Based on this, the components of action appropriate to the necessary conditions, obligation to the rule of law, temporary solutions, elimination of discrimination and citizen participation in national programs to prevent Coronavirus, are strategies to reduce and fix concerns about human rights abuses in the process of pandemic crisis.

Keywords

Corona Pandemic, Human Rights, Citizenship Rights, Challenges, Solutions

---

1. Associate Professor, Medical Ethics and Law Research Center, Shahid Beheshti University of Medical Sciences, Tehran, Iran.

2. Assistant Professor of Law, Faculty of Humanities, Shahed University, Tehran, Iran. (Corresponding author)

Email: fallah@shahed.ac.ir

3. Medical Ethics and Law Research Center, Shahid Beheshti University of Medical Sciences, Tehran, Iran.

Original Article

Received: 19 April 2020

Accepted: 7 September 2020

Please cite this article as: Abbasi M, Fallah MR, Golkar M. Coronavirus Pandemic; From Human Rights Considerations to Citizenship Requirements. Iran J Med Law 2021; 14(55): 7-22.

پاندمی کرونا؛ از ملاحظات حقوق بشری تا الزامات شهروندی

محمود عباسی^۱

محمد رضا فلاح^۲

میثم کلهر نیا گلکار^۳

چکیده

پاندمی کرونا، به مثابه چالشی جهانی در حوزه بهداشتی، تبعات سیاسی، اقتصادی، حقوقی، اجتماعی و فرهنگی عدیده‌ای را در جوامع ملی و در سطح بین‌المللی موجب گردیده است. مهم‌ترین دغدغه‌ها در عرصه حقوقی، وضعیت حقوق بشر در سطح نظام بین‌المللی و حقوق شهروندی در قلمرو نظام‌های ملی است. این نگرانی‌ها عمدتاً ناظر بر تحدید حق آگاهی و دسترسی به اطلاعات، دریافت ناکافی و ناعادلانه تجهیزات بهداشتی و درمانی و نقض سیستماتیک حق حیات و حق بر سلامت، تهدید امنیت اقتصادی، کرامت انسانی، آزادی و حریم شخصی شهروندان به واسطه فقدان مدیریت دولت‌ها یا نقصان زیرساخت‌ها و کاستی در واکنش به موقع نسبت به پاندمی و همچنین سوءاستفاده از اختیارات برخاسته از شرایط استثنایی می‌باشد. در این مقاله، با رویکرد آسیب‌شناسی، چالش‌های حقوق بشر و شهروندی در شرایط خاص شیوع کرونا مورد تحلیل قرار گرفت و تلاش شد رهیافت‌هایی در عرصه سیاست حقوقی ارائه گردد. بر این مبنا، مؤلفه‌های اقدام متناسب با شرایط ضروری، التزام به حاکمیت قانون، موقتی‌بودن راهکارها، رفع تبعیض و جلب مشارکت شهروندان در برنامه‌های ملی پیشگیری از کرونا، راهبردهایی جهت تقلیل و ارتفاع نگرانی‌ها پیرامون تضییع مصادیق حقوق بشر در فرایند مواجهه با بحران کرونا تلقی می‌شوند.

واژگان کلیدی

پاندمی کرونا، حقوق بشر، حقوق شهروندی، چالش‌ها، رهیافت‌ها

۱. دانشیار، رییس مرکز تحقیقات اخلاق و حقوق پزشکی، دانشگاه علوم پزشکی شهید بهشتی، تهران، ایران.

۲. استادیار گروه آموزشی حقوق، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه شاهد، تهران، ایران. (نویسنده مسؤول)

Email: fallah@shahed.ac.ir

۳. پژوهشگر مرکز تحقیقات اخلاق و حقوق پزشکی، دانشگاه علوم پزشکی شهید بهشتی، تهران، ایران.

نوع مقاله: پژوهشی تاریخ دریافت مقاله: ۱۳۹۹/۱/۳۱ تاریخ پذیرش مقاله: ۱۳۹۹/۶/۱۷

مقدمه

شیوع ویروس کرونا در جهان، عرصه‌های مختلف بهداشتی، پزشکی، اقتصادی، جامعه‌شناختی، روان‌شناختی و سیاسی را تحت شعاع قرار داد. در این میان شاید یکی از زمینه‌هایی که بیشترین و عمیق‌ترین چالش‌ها و پیامدها را برانگیخت، مسائل و ابعاد حقوقی ناشی از این همه‌گیری بود.

حقوق عمومی، حقوق سلامت، حقوق مدنی، حقوق تجارت، حقوق کیفری و... تقریباً می‌توان ادعان داشت که تمامی عرصه‌های حقوقی با وضعیت جدید به چالش کشیده شدند و سؤالات و دغدغه‌های نوینی را به رخ کشیدند. در حوزه حقوق عمومی و حقوق سلامت، بحث توزیع عادلانه امکانات و مسؤولیت دولت‌ها و نهادهای ذی‌ربط، در حوزه حقوق مدنی بحث تعیین تکلیف قراردادهای با ملاحظه شرایط موجود، در حوزه حقوق تجارت وضعیت کسب و کارهای تجاری و تعهدات و الزامات تجار، در حوزه حقوق کیفری مشکلات زندان‌ها و مرخصی زندانیان و همچنین جرم‌انگاری‌های ناشی از کرونا و موضوع مسؤولیت ناشی از انتقال ویروس و نقض قوانین قرنطینه، گوشه‌ای از دغدغه‌های برانگیخته در ساحت حقوقی را در کشورهای مختلف نشان می‌دهد.

این تأثیرپذیری در حوزه‌های حقوق بشر و شهروندی به شکلی ملموس‌تر و بارزتر، نمودار گردید. در رابطه با حقوق شهروندی، تنگنای ناشی از شیوع کرونا و شیوه برون‌رفت شهروندان و دولتمردان در چارچوب نظام‌های ملی و بازتاب مشارکت در منظومه حقوق و تکالیف برخاسته از مؤلفه‌های شهروندی، محکی سخت و جدی را به نمایش گذاشت.

در ساحت حقوق بشر نیز که به نوعی سلف حقوق شهروندی محسوب می‌شود و با مؤلفه‌هایی مشابه، اما متفاوت از حیث خاستگاه، قلمرو و کاربند، با آن عجین گردیده و ارتباطی وثیق می‌یابد، دغدغه‌ها و مشکلاتی معتدبه رونما گردید تا آنجا که نهادهای مربوطه در سازمان‌های بین‌المللی از جمله کمیساریایی عالی حقوق بشر سازمان ملل متحد، دیدبان حقوق بشر و عفو بین‌المللی، نسبت به نقض حقوق بشر در جریان مدیریت و کنترل پاندمی کرونا، به دولت‌های جهان هشدار دادند.

با عنایت به اهمیت و حساسیت این موضوع، در این مقاله ضمن بحث از چالش‌ها و رهیافت‌ها، به بررسی ابعاد و ملاحظات نظری پیرامون مؤلفه‌های حقوق بشر و شهروندی در نتیجه استقرار شرایط خاص ناشی از شیوع کرونا، می‌پردازیم.

چالش‌های حقوق بشری و شهروندی در پاندمی کرونا

به نظر می‌رسد موضوعات و ملزومات حقوق بشری نظیر حق حیات، حق بر سلامت، حق بر امنیت، آزادی، برابری، احترام به حریم شخصی، منع توسل به زور، خشونت، شکنجه و بازداشت خودسرانه، دسترسی آزاد به اطلاعات و به ویژه تعهد دولت‌ها در التزام به حاکمیت قانون، آزمون دشوار حقوق بشر در مواجهه با پاندمی کرونا را رقم زد و ارزش‌های حقوق بشری را که به طور مضاعفی در معرض تهدید و لغزش قرار گرفته بود، دیگر بار کانون رصدنمایی، سنجش و ارزیابی فعالان و کنشگران حقوق بشر قرار داد.

در قلمرو حقوق بشر، حقوق بنیادین که ریشه در شأن و کرامت انسانی دارند و موجب قوام شخصیت انسان می‌گردند (۱) و نیز تکالیف دولت‌ها و سازمان‌های دولتی و بین‌المللی در قبال تأمین این حقوق، در کشاکش کرونا، وضعیت ویژه‌ای یافت.

تهاجم کرونا در چشم‌انداز جوامع سیاسی و بافت نظام‌های ملی نیز، وضعیت شهروندی و شاخص حقوق شهروندی را در معرض محکمی جدی قرار داد. حقوق شهروندی به رغم ریشه‌یابی در حقوق طبیعی و بنیادین بشری، حاصل نوازایی نظری معاصر در عرصه‌های انسان‌شناختی، جامعه‌شناختی و حقوق است. مؤلفه‌های اقلیم، دولت و شهروندان به مثابه عناصر زیرساختی، حقوقی و حقیقی، در فرایندی آگاهانه، پیوندی ریشه‌دار و هدفمند یافته، پیرایند حقوق شهروندی را در نظم نوین جامعه‌ی، حدنگاری می‌کنند. حقوق شهروندی متضمن ابعاد سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی است و بیش از هر چیز پهلو به مدنیت و آرمان‌های امنیت، جمهوریت و مشارکت می‌زند. منظومه حقوق شهروندی ارتباطی چندوجهی میان دولت - شهروند و شهروند - شهروند را نمایان می‌سازد که در سایه تعالی و ترقی این ارتباط، جامعه آرمانی مدنی، نظم و نسج می‌یابد.

اگرچه حقوق شهروندی با حقوق بشری در برخی مصادیق همپوشانی داشته، لذا تعبیر «حقوق شهروندی جهان‌شمول» را موجب گردیده است (۲)، لیکن خودالزامی دولت‌ها در

قلمروهای سیاسی نسبت به پذیرش این حقوق و ارتقای کمیت و کیفیت آن، از طریق انعکاس حقوق طبیعی مزبور در قوانین اساسی (۳) و تعلق یافتن آن به شهروندان یک کشور خاص (۴) مؤلفه‌های حقوق بشر را که فارغ از رنگ و نژاد و زبان و ملیت است، بر مدار عنصر ملیت و نظام سیاسی با کیفیت و اهدافی ممتاز قرار می‌دهد.

بنابراین حق زندگی و حق بر سلامت، آگاهی و دسترسی به اطلاعات، آزادی، امنیت، دریافت امکانات رفاهی، آموزش و تعلیم، مسکن مناسب، مالکیت، کسب و کار و تجارت و... اعم از این‌که بر اساس شاخص کرامت انسانی فارغ از هر قید زمانی و مکانی باشد یا این‌که بنا بر شرایط ملی و سیاسی هر کشور، متأثر از نسبییت حقوق شهروندی و تراوایی آن از مکاتب فکری و مؤلفه‌های فرهنگی (۵)، قوام یابد، عملاً نموداری از الزامات دولت‌ها در قبال حقوق بشر و شهروندی بر اساس اسناد بین‌المللی و قوانین داخلی را ترسیم می‌کند.

در ادامه بحث با رویکردی تلفیقی، چالش‌های حقوق بشری و حقوق شهروندی در نظام‌های ملی و بین‌المللی که به واسطه شیوع کرونا رونما گردیده است، مطمح نظر قرار خواهد گرفت.

۱- حق آگاهی و دسترسی به اطلاعات

ارائه اطلاعات صحیح، آگاه‌سازی و راهنمایی مؤثر و بدون اعمال تبعیض برای کلیه افراد، در وهله نخست واگویه یک حق اساسی بشری است. این حق همچنین از جمله حقوق شهروندی است که دارای ابعاد گسترده‌ای می‌باشد و در «مفهوم موسع آن، شامل حق دسترسی به اطلاعات یا حق دریافت اطلاعات است. گاه، مصلحت‌اندیشی گارگزارن دولتی می‌تواند مساعی عمومی را برای کسب اطلاعات از دولت و ارکان دولتی دارنده اطلاعات، محدود کند» (۶).

وصول این حق با شفافیت و صحت اطلاعات و ایجاد بستر دسترسی همگانی شهروندان به آن، ملازمه دارد. در بحبوحه پاندمی که مردم با موجی از اخبار و اطلاعات ضد و نقیض و تأثیرگذار مواجه هستند، اجرای این حق ظرافت و ضرورتی دوچندان می‌یابد. بدیهی است، آرا و گمانه‌های بعضاً متناقض و متعارض و واکنش‌های واگرا در سطح مسؤولین، مدیریت بحران را با صعوبت و دشواری و پیچیدگی مضاعف مواجه می‌کند. در این میان نقش و تأثیر شگرف رسانه و فضای مجازی در هدایت و کنترل افکار عمومی را نمی‌توان نادیده انگاشت. آزادی بیان و استقلال رسانه‌ها، نمی‌تواند مستمسکی برای رواج اطلاعات ناصحیح باشد. القای ترس و هراس افکنی، ممکن است معضلی کنترل‌پذیر را به سونامی وحشت مبدل ساخته، نقاب ترس بر قامت

جامعه دوخته، واکنش‌های هیجانی عمومی را برانگیزاند، همانطور که بی‌توجهی و امیددهی کذایی و سیاست سرپوش نهدی بر بحران، ناآگاهی و عدم مشارکت را در پی خواهد داشت. ارائه اطلاعات نادرست در خصوص واقعیت یک بحران، در شکل افراطی، می‌تواند سلامت روان شهروندان و همچنین امنیت اقتصادی و اجتماعی را به مخاطره اندازد، گو این‌که در شکل تفریط‌گونه، موجب کاهلی آنان در پذیرش مسؤولیت اجتماعی خود در مقام یک شهروند می‌شود.

به هر تقدیر، ایجاد دسترسی به اطلاعات و رهنمودهای صحیح در خصوص این بیماری، در بُعد واقعیت‌های پزشکی و طرق پیشگیری و درمان با بهره‌گیری از آخرین یافته‌ها در کنار بیان آمار واقعی مربوط به بیماری، حق بنیادین و انسانی کلیه شهروندان است که با تمشیت رهبران جهان و دولت‌ها و با مساعدت رسانه‌ها و نهادهای بهداشتی و پزشکی، صورت می‌پذیرد.

۲- دریافت عادلانه امکانات بهداشتی - درمانی

بهداشت و سلامت از ارکان اساسی در نظام حقوق بشر است و برخورداری از سلامت فیزیکی، روانی، اجتماعی و معنوی که باید برای همه در دسترس باشد، حق تمام افراد بشر تلقی می‌شود. برخورداری عادلانه از خدمات بهداشتی درمانی با هدف ارتقا، حفظ و تأمین سلامت افراد از مؤلفه‌های پیشرفت هر جامعه و وجهه اهتمام قوانین اساسی در قلمرو نظام‌های سیاسی نیز هست. حقوق شهروندی و حقوق سلامت به عنوان دو شاه‌رگ مهم در حیات جوامع انسانی، مؤلفه‌هایی همبند در قلب حقوق بنیادین و اولیه بشر دارند، تا آنجا که تحقق مدنیت و سالمه مبتنی بر کرامت بشری انعکاسی از ارتقای سطح کمی و کیفی این دو مهم خواهد بود (۷).

در مواجهه با بحران کرونا، دریافت فوری و عادلانه امکانات و تجهیزات بهداشتی و درمانی، مسأله چالش‌برانگیز اصلی را رقم می‌زند. در نگاه کلان، حق حیات و حق بر سلامت، الزاماتی را برای دولت‌ها و مراجع بین‌المللی نسبت به اقدامات سریع، مؤثر و مستمر در این مورد ایجاد می‌نماید.

در اسناد بین‌المللی و قوانین اساسی کشورها، حق حیات و حق بر سلامت بارها مورد تأکید بوده است، از جمله ماده ۳ اعلامیه جهانی حقوق بشر، بر استحقاق فرد فرد جامعه انسانی نسبت به حیات، تصریح می‌ورزد. ماده ۶ کنوانسیون حقوق کودک نیز به طور خاص، بر لزوم

حمایت از حق ذاتی هر کودک نسبت به حیات و بقا، تأکید نموده است. در مرتبه بعدی، توجهاً به حق بر سلامت، ماده ۲۱ اعلامیه جهانی حقوق بشر، هر فردی را محق برخورداری از یک زیست مناسب از جمله سلامتی و مراقبت پزشکی می‌داند و متناظراً ماده ۱۲ میثاق بین‌المللی حقوق اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی، حق هر فرد برای دستیابی و بهره‌مندی از بالاترین وضعیت سلامت جسمی و روحی را به رسمیت می‌شناسد. در بیانیه منشور حقوق شهروندی ایران نیز حق بر حیات (ماده ۱) و حق بر سلامت (ماده ۲) مورد تصریح و تأکید واقع شده‌اند. در بحبوحه پاندمی، به واسطه به هم خوردن تعادل در واکنش متناسب، فقدان زیرساخت‌ها و عدم مدیریت بهینه، نقصان و تبعیض در ارائه خدمات و تجهیزات بهداشتی و پزشکی به افراد در معرض خطر یا مبتلا به کرونا، در کشورهای مختلف جهان مشاهده گردید. امری که به طور بدیهی حق بهداشتی افراد جامعه و حق حیات و حق بر سلامت آن‌ها را نقض می‌کند.

۳- امنیت اقتصادی و تضاد منافع

امنیت اقتصادی، پیش‌شرط برآوردن دیگر نیازهای بشری است. وقوع همه‌گیری و الزامات ناشی از لزوم حفظ حیات و پاسداری از سلامت شهروندان نظیر قرنطینه، منع آمد و شد، تعطیلی و محدودیت کسب و کارها، به ویژه در شرایط اورژانسی اقتصادهای ضعیف، بسیاری از مشاغل و معیشت‌ها را تحت تأثیر سوء قرار می‌دهد و در سطح کلان نیز دولت‌های درگیر به واسطه هزینه‌های بالای مراقبت‌های بهداشتی درمانی، محدودیت تجارت و صادرات و واردات، رکود گردشگری، افزایش بیکاری، تورم، جهش نرخ ارز و... با معضلات اقتصادی پیچیده‌ای دست به گریبان می‌شوند.

در این میان، برخی از مشکلات اقتصادی به واسطه فرصت‌طلبی عمدی از شرایط اضطراری، نظیر انبار و احتکار مایحتاج ضروری مردم اعم از اقلام غذایی و بهداشتی و... به منظور افزایش قیمت‌ها و سودجویی تشدید می‌یابد. برانگیخته شدن مشکلات و عواقب حقوقی مربوط به تعهدات ایفاننده، در نتیجه شیوع کرونا و محدودیت‌های ناشی از آن، بُعدی دیگر از چالش امنیت اقتصادی است که امنیت حقوقی را نیز درگیر می‌کند.

می‌توان دریافت که به واسطه التهاب اقتصادی ناشی از شیوع کرونا چگونه دومینوی پیامدهای ناخوشایند در اقتصاد و به تأثیر از آن در ساحت‌های مختلف فردی، اجتماعی، حقوقی، فرهنگی و سیاسی یک جامعه ظاهر می‌شود و مدیران و سیاستگذاران را به عدول از

تدابیر پیشگیرانه در رابطه با کنترل پاندمی کرونا و تعجیل در بازگشت روال عادی کسب و کارها سوق می‌دهد. چالشی که عمیقاً بازتاب تضاد منافع ناشی از دو مقوله حق بر سلامت و امنیت اقتصادی و رفاه است.

۴- کرامت انسانی؛ آزادی و حریم شخصی

در سرتاسر دنیا به رغم اهتمام جهانی در اصل پیشگیری از شیوع کرونا، کاربست سیاست‌های افتراقی در قبال اتخاذ اقدامات سلبی و قهری در کشورهای مختلف به چشم می‌خورد. این تفاوت رویکرد، برخاسته از زمینه‌های فرهنگی، سازه‌بندی سیاسی جوامع، وضعیت اقتصادی، بافت جمعیتی و تا حدی سلايق حاکمان و اولویت‌های آنان است.

تردیدی نیست که در مبانی حقوق عمومی، افزایش اختیارات دولت‌ها در شرایط استثنایی، با دستاویز حفظ حقوق فردی و اجتماعی، مورد پذیرش نظام‌های حقوقی قرار گرفته است. با این حال، افزایش اختیارات جهت مقابله با کرونا و اعمال محدودیت‌ها، مقررات منع آمد و شد، ممنوعیت اشتغال، قرنطینه و فراتر از این، تعیین مجازات‌های سخت برای ناقضان قوانین، مسأله کرامت انسانی، حق آزادی و حریم شخصی و منع بازداشت افراد را پیش کشیده است تا این‌که توازن میان وفاداری به حقوق مزبور و ضرورت‌های ناشی از حفظ حیات و سلامت شهروندان، امروز در رأس نگرانی‌ها و دغدغه‌های حقوق بشری قرار گیرد.

چنین شرایط ناپایداری می‌تواند به سوءرفتار دولت در قبال شهروندان بیانجامد و امنیت حقوق بنیادین آنان را به بهانه تأمین سلامت جامعه، در معرض مخاطره قرار دهد. این مسأله لزوم قاعده‌مندی هرگونه اقدام علیه آزادی افراد و حریم شخصی آنان و فراتر از آن اعمالی که ممکن است به تعرض نسبت به حیات یا سلامت شهروندان ختم شود را بیش از پیش ضروری می‌سازد.

۵- تحریم‌ها و نقض مضاعف حقوق بشری

شیوع کرونا در جهان موجب شده تا در سطح روابط میان دولت‌ها، تداوم کشمکش‌ها، اقدامات نظامی، تحریم‌ها و رویکردهای خصمانه، به واسطه تشدید آثار پاندمی کرونا و آسی رسانی مضاعف به ملت‌های درگیر، بیش از پیش مورد نقد و سرزنش کانون‌های حقوق بشری قرار گیرد و این امر به نوعی اهمیت رعایت مسائل حقوق بشری در شرایط خاص را تغلیظ نموده است.

تحریم که فی‌نفسه نقض حقوق بشری را در ساحت‌های مختلف حق حیات و حق بر سلامت به دنبال داشت، در شرایط ویژه شیوع بیماری، تأثیر عمیق‌تری بر حوزه‌های اقتصادی، رفاهی و بهداشتی و دارویی، گذاشته است، کنترل پاندمی را که هدف جامعه جهانی است با صعوبت مواجه نموده و بدین‌سان مسؤولیت سنگین حقوقی دولت‌های تحریم‌گر را به عنوان ناقضان حقوق بشر، دیگر بار به نحوی عریان به رخ می‌کشد.

در ایران، هنوز هم بخش اعظمی از جمعیت به جهت عدم توانایی در تأمین هزینه‌ها، از دسترسی به دارو محروم هستند (۷) و از طرفی زمینه تولید برخی داروها در داخل وجود ندارد که چنین وضعیتی، عدم دریافت درمان‌های ضروری یا دریافت ناقص به واسطه قاچاق داروهای بی‌کیفیت و بالمآل، نقض حق حیات و حق بر سلامت شهروندان را آشکارا به دنبال دارد.

رہیافت‌ها به تأمین حقوق بشر و شهروندی در پاندمی کرونا

آسیب‌های ناشی از شیوع کرونا در حوزه‌های حقوق بشر و حقوق شهروندی، الزاماتی را به عنوان رهیافت‌های تقلیل و کنترل آسیب‌ها و پیامدها، اجتناب‌ناپذیر می‌نماید. این الزامات را می‌توان بر محور شاخص‌های اقدام متناسب، التزام به حاکمیت قانون، موقتی‌بودن اقدامات تحدیدی، عدم تبعیض در کنار بهره‌گیری از ظرفیت مسؤولیت‌پذیری برای شهروندان در منظومه حقوق شهروندی، تحلیل و بازشناسی نمود.

۱- اقدام متناسب در چارچوب حاکمیت قانون

اقدامات دولت‌ها در مقابله با کرونا بایستی در وهله نخست متناسب با ضرورت‌های موجود باشد. لازم است هرگونه محدودیت در چهره‌های حقوق شهروندی و تعدی به آن با میزان خطری که به واسطه اهمیت‌یافتن کنترل پاندمی و همچنین آسیب ناشی از نقض مقررات در این حیطه، جامعه را تهدید می‌کند، تناسب داشته باشد. همانطور که تساهل و تسامح نسبت به پیاده‌سازی طرح جامع کنترل پاندمی در سطح ملی و بین‌المللی می‌تواند مسؤولیت اخلاقی و حتی حقوقی دولت را ایجاد نماید، سخت‌گیری شدید و استفاده نا به جا از اقدامات قهری که حقوق افراد را پایمال می‌کند، از منظر نقض حقوق بشر نیز مسؤولیت‌زا خواهد بود.

مزید بر این، هرگونه اقدامی باید بر پایه قواعد حقوقی و پایبندی به قانون صورت گیرد. امروزه، سایه پست‌مدرنیسم بر زندگی بشر، موجب پیچیدگی روابط انسانی و چالش‌های برآمده

از آن گردیده است و اصول و قواعد حقوقی را که از بدو تولد لزوماً برای تقابل با این پیچیدگی‌ها و چالش‌ها طراحی نشده‌اند، به دگرگونی و دگرگونی واداشته و این امر خود به پیچیدگی مفاهیم و قواعد حقوقی دامن زده است (۸). پدیده‌هایی چون شیوع کرونا در جهان نیز به همان میزان، مناسبت‌ها را تغییر داده و فهم و اعمال قواعد حقوقی را با تشویش و کژتابی رو به رو نموده است. از طرف دیگر، تغییر جهت قواعد حقوقی با در نظر گرفتن منافع متعارض و ضرورت‌های ناهمگون، ظرافت، حساسیت و دشواری قابل تأملی دارد. با وجود این به واسطه اهمیت حاکمیت قانون در حراست و حفظ حقوق عامه جامعه، هر نوع اقدام تحدیدآمیز در حوزه‌های حقوق بشر و شهروندی، باید در چارچوب موازین قانونی و التزام به آن صورت پذیرد. باید دانست، عبارات کلی قوانین اساسی مبنی بر اعطای اختیارات به دولت‌ها در مواقع بحران، زمینه فتنه‌انگیزی برای برداشت‌های ناصواب و تعدی به حقوق شهروندی به شمار می‌رود. بر این مینا هر نوع اقدامی جهت دفع بحران باید مسبوق به قاعده حقوقی شفاف، مشخص و متناسب با آن باشد، ولو این‌که قواعد مزبور، موقتی و گذرا به موقع تصویب گذارده شوند. خلأهای قانونی باید با فوریت و در لباس تقنین، رفع شوند تا از هر اقدامی خارج از چارچوب قانون ممانعت به عمل آید.

بنابراین هر نوع اعمال حاکمیت مبتنی بر ایجاد محدودیت برای شهروندان با هدف کنترل و مدیریت پاندمی کرونا در اشکالی چون قرنطینه‌خانی، تعلیق فعالیت‌ها، الزام به رعایت فاصله اجتماعی و استفاده از ادوات پیگشیرانه و منع تردد و همچنین ضمانت اجرای مدنی یا کیفری ناشی از نقض هر یک از این الزامات، بایستی بر اساس قوانین صریح و مشخص صورت پذیرد.

۲- اتخاذ راهکارهای موقت

تحدید قلمرو حقوق و آزادی‌های فردی به واسطه مصالح جمعی و ضرورت‌ها باید کاملاً جنبه استثنایی و موقتی داشته باشد و با رفع ضرورت، محدودیت‌ها نیز برداشته شوند. با توجه به نوسان بحران کرونا در جهان، الزامات حقوقی باید به گونه‌ای طراحی شود که مجربان قانون را ملزم به رفع یا تقلیل محدودیت‌ها بسته به شرایط و در زمان‌های خاص نماید.

اصل ۷۹ قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران مقرر داشته است: «... در حالت جنگ و شرایط اضطراری نظیر آن، دولت حق دارد با تصویب مجلس شورای اسلامی موقتاً محدودیت‌های ضروری را برقرار نماید، ولی مدت آن به هر حال نمی‌تواند بیش از سی روز باشد و در صورتی

که ضرورت همچنان باقی باشد، دولت موظف است مجدداً از مجلس کسب مجوز کند.» وفق این اصل امکان اعمال محدودیت‌های ضروری تنها به حکم قانون و آن هم در کوتاه‌مدت (به طور موقت) مقرر گردیده است. این اصل به گونه‌ای جعل شده است که راه سوءاستفاده دولت از حق را سد می‌کند (۹).

۳- اصل عدم تبعیض

اصل عدم تبعیض از اصول مسلم در منشور سازمان ملل متحد، نظام بین‌المللی حقوق بشر و نظام بین‌المللی حقوق بشردوستانه محسوب می‌شود. دست کم در مقام نظر، همگان در برابر قانون برابرند و به تساوی از حقوق و آزادی‌ها بهره‌مند می‌شوند (۹).

در جریان برخورداری از حق آگاهی و دریافت خدمات بهداشتی و درمانی، نمی‌توان منکر کاستی‌ها و موانع و اقتضائات و مصالحی شد که کمال حقوق مزبور را با نقصان مواجه می‌کند. با این حال هیچ‌گونه توجیهی در قبال رفتار دوگانه و تبعیض‌آمیز دولت‌ها و نهادهای بین‌المللی در قبال مساعدت به شهروندان پذیرفته نیست. محدودیت منابع نمی‌تواند عاملی برای گزینش جغرافیایی، ملیتی، نژادی، جنسیتی و... تلقی شود. با وجود این، در زمان‌های بغرنج، معیارهایی حقوقی می‌تواند اولویت‌های فردی و سنی را بر اساس ضرورت‌های معقول پزشکی نسبت به رسیدگی به بیماران در شرایط پیک پاندمی، معین نماید.

۴- جلب تشریک مساعی شهروندان

واقعیت حقوق شهروندی واگویه مسئولیت‌پذیری در عین برخورداری است. این حد فاصل و ممتاز ماهوی در مؤلفه‌های حقوق بشر و حقوق شهروندی است، در حالی که در حقوق بشر تکیه بر حقوق طبیعی و بنیادین بشری و دریافت برابر آن برای فرد انسان‌ها صورت می‌گیرد، در حقوق شهروندی، نقش کلیدی افراد در تحقق اهداف نظام مدنی پررنگ می‌گردد و به گونه‌ای، مفهوم مناظر مسئولیت و حق در هم آمیخته می‌شود. هم‌افزایی میان حق و تکلیف در نظام حقوق شهروندی تا حد بسیاری انعکاس نحوه رفتار حکومت‌ها و دولت‌ها و تعامل‌زایی با شهروندان است. این ضعف در کشورهای کم‌تر توسعه‌یافته بیشتر به چشم می‌خورد، هرچند در مواقع بحران، همان‌گونه که در شیوع جهانی کرونا ملاحظه شد، کشورهای توسعه‌یافته با شاخص بالای حقوق شهروندی نیز ضعف‌های پنهان خود را که ناشی از فقدان تعمیق حقوق شهروندی است، نشان می‌دهند.

حرکت اجتماعی - فرهنگی جوامع در سایه تعامل مثبت دولت - شهروند، باید به سمت آگاهی‌بخشی، صداقت‌پیشگی، اعتمادسازی، مشارکت‌دهی و فرهنگ‌سازی مستمر متمایل شود تا نویدبخش بر ساخت جامعه‌ای هم‌اندیش، هم‌گرا و هم‌افزا باشد. بی‌شک، بازسازی و نوسازی مؤلفه‌های فرهنگی بر پیکر اجتماعات رنجیده کنونی، مسیری دشوار و پرپیچ و خم، اما مقدور و ممکن است و در عین حال، رهیافتی در افق پیشرفت فرهنگ مطالبه‌گیری و مسؤولیت‌پذیری جوامع خواهد گشود که به نظر حلقه گمشده توسعه در حقوق شهروندی است.

با برسازی قالب‌های رفتاری و بهبود زیرساخت‌های فرهنگی، در مواجهه با یک بحران، تمامی گرایش‌ها و کنشگران، می‌توانند نقش بایسته خود را با ملاحظه دیگر نقش‌ها در یک فرایند هم‌افزا ایفا نمایند. همچنین در بحران‌های بهداشتی همچون شیوع کرونا، ارکان سیاسی، علمی و اجرایی در سطح مدیریتی و کارکردی جامعه می‌توانند با همگرایی و همکاری، یکپارچگی را در عموم مردم افزایش داده و طرح‌ها و اقدامات ملی را در بحران‌های اینچنینی مدیریت و راهبری کنند. طبیعتاً خروجی این فرایند، افزایش حراست و محافظت از حقوق شهروندی افراد جامعه خواهد بود.

بدون تردید عقلانیت ملی، یاخته‌های حقوق شهروندی را تشکیل می‌دهد و مشارکت، مؤلفه‌های حیاتی، چندسویه و متضمن حق و تکلیف، در شریان حقوق شهروندی است و آموزش و مدیریت، ساخت‌دهی و سودهی به عقلانیت و مشارکت را در سازواره حقوق شهروندی، هموار می‌نماید.

رعایت چشم‌گیر توصیه‌های بهداشتی و پیشگیری‌های وضعی و اجتماعی، تعطیلی اماکن فرهنگی و آموزشی در عین سیالیت فعالیت‌های مزبور و توقف بسیاری از بنگاه‌های اقتصادی ضمن بهره‌وری ضروری، ایمن و حداکثری از فضای محدود موجود، مشارکت خیره‌کننده در طرح‌های غربالگری و ساماندهی، پیوستن ارادی به قرنطینه‌های خانگی، رعایت طرح‌های فاصله‌گذاری اجتماعی و پروتکل‌های بهداشتی، پرهیز از تردهای غیر ضرور و... مصادیقی از مشارکت مبتنی بر آگاهی و عقلانیت در جامعه از سوی شهروندان است.

مسؤولیت‌پذیری شهروندان، همچون شاهرگی حیاتی، ضامن بقا و ارتقای حقوق شهروندی و بالمآل تأمین سعادت فردی و اجتماعی است. در حقیقت، غایت شهروندی تعامل و هم‌افزایی در بستر جامعه در اقلیمی با پیوندهای سیاسی، فرهنگی و اجتماعی متنوع است که در آن

شهروندان علاوه بر انقیاد شخصی با کنشی مستمر و معنادار در تقابل با یکدیگر، همگرایی اجتماعی را موجب می‌شوند.

نتیجه‌گیری

بحران کرونا، زوائد، عوارض و جوانب سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی فراتر از انتظاری را در جوامع بشری ایجاد کرد که بی‌شک تلخی و ناخوشایندی آن را به عنوان یک معضل بهداشتی، دوچندان نمود. این پیامدها در سطح حقوقی نیز به شکل چشم‌گیری نمود داشته است. همه‌گیری کرونا در جهان از منظر ابعاد حقوقی به ویژه حقوق بشر و شهروندی، چالش‌های عدیده‌ای را موجب گردید و همین امر، نیاز به پردازش، تنویر و تحلیل موضوعات مزبور را در آثار علمی، ضرورتی محتوم نمود. در این تحقیق تلاش شد تا با نشان‌دادن گوشه‌ایی از این چالش‌ها و افقی از رهیافت‌ها، فتح بایی نسبت به این مقوله و انجام پژوهش‌های گسترده‌تر صورت پذیرد.

در مقام استنتاج از مباحث معنونه می‌توان ادعان داشت، حق دسترسی به اطلاعات صحیح و روزآمد، دریافت عادلانه امکانات و تجهیزات بهداشتی و درمانی، تأمین امنیت اقتصادی شهروندان از جهات مختلف، احترام به کرامت انسانی و آزادی‌های فردی و حریم شخصی آنان، عرصه‌هایی است که باید نسبت به نقض و تضییع آن‌ها یا برون‌داد تعارض و واگرایی در آن‌ها، در فرایند مقابله با کرونا، حساسیت بیشتری در سطح کشورهای مختلف جهان نشان داده شود. در این رابطه، به ویژه افزایش اختیارات دولت‌ها جهت مقابله با کرونا و مآلاً ایجاد محدودیت‌ها، مقررات منع آمد و شد، قرنطینه و فراتر از این تعیین مجازات‌های سخت برای ناقضان قوانین، مسأله کرامت انسانی و حقوق و آزادی‌های فردی را پیش می‌کشد تا این‌که توازن میان وفاداری به حقوق مزبور و ضرورت‌های ناشی از حفظ حیات و سلامت شهروندان، رأس دغدغه‌های حقوق بشری قرار گیرد و بر این اساس تأکید ویژه‌ای بر چهار اصل تناسب، مشروعیت، عدم تبعیض و موقتی‌بودن اقدامات تحدیدجویانه حقوق بشری در فرایند مبارزه با کرونا، به عنوان رهیافت‌های تأمین حقوق شهروندان، صورت پذیرد.

در این میان عنصر دیگر و بسیار مهمی که در ادبیات حقوق شهروندی تکوین می‌یابد، جلب مشارکت شهروندان است، امری که می‌تواند به نحو فزاینده‌ای برنامه مقابله با کرونا را تسریع و

تسهیل بخشد. پرواضح است که مسؤولیت پذیری شهروندان به میزان محسوسی متأثر از رویکرد دولت‌ها است. ترکیب مدیریت هم‌افزا و منسجم در سطح دولتی و نهادهای حاکم در کنار استقبال و مشایعت شهروندان، برنامه‌های محلی، ملی و بین‌المللی را در راستای کنترل پاندمی کرونا به نحو چشم‌گیری به منصفه اجرا خواهد رساند.

References

1. Gorgi AK. The basis and concept of fundamental rights. *Journal of Constitutional Law* 2004; 2(2): 9-26.
2. Hemmati M. Socio-economic rights and its relation to citizenship rights in the light of Rawls's theory of justice. *Legal Journal of Justice* 2007; 71(58): 65-92.
3. Ghazi Shariat Panahi A. *Requirements of Constitutional Rights*. Tehran: Mizan; 2003. p.59.
4. Janoski T. *Citizenship and civil society*. Cambridge: Cambridge University Press; 1998. p.3.
5. Abbasi M, Petoft A. *Citizenship rights, from Principles to social Platform*. Tehran: Legal Publishers; 2017. p.85.
6. Habibi MH. Awareness of the people as a fundamental right. *Journal of Constitutional Law* 2003; 1(1): 65-96.
7. Abbasi M, Meghdadi M, Mousavi T, Erfanimoghadam H, Erfanmanesh H, Rahbar N, et al. *Citizenship rights, from the government's plan to the joint action plan*. Tehran: Legal Publishers; 2017. p.15-16.
8. Siliquini-Cinelli L. *Legal Positivism in a Global and Transnational Age*. Dundee: Springer; 2019. p.90.
9. Ghorbannia N. Suspension of human rights enforcement in emergency situation. *Journal of Islamic Law* 2007; 3(12): 37-62.